

Deliberationes tudományos folyóirat

15. évfolyam 2. szám 2022/2, 218–231. oldal

Kézirat beérkezése: 2022.10.12.

Kézirat befogadása: 2023.04.28.

[DOI: 10.54230/Delib.2022.2.218](https://doi.org/10.54230/Delib.2022.2.218)

Deliberationes Scientific Journal

Vol.15; Ed.No. 2/2022, pages: 218-231

Paper submitted: 12th December 2022

Paper accepted: 28th April 2023

[DOI: 10.54230/Delib.2022.2.218](https://doi.org/10.54230/Delib.2022.2.218)

A MAGYAR NYELV METRIKAI-RITMIKAI KÉPESSÉGÉRŐL

Szarka Péter

Gál Ferenc Egyetem, Pedagógiai Kar

Absztrakt

A tanulmány a magyar költészet verstani rendszereit mutatja be egy-egy verssel illusztrálva.

A magyar nyelv metrikai-ritmikai szempontból rendkívül rugalmas, hiszen az eredeti ütemhangsúlyos verselés mellett a XVIII. században kismesterek kidolgozták az időmértékes verselés szabályait is.

Ez esélyt adott a két ritmuselv szerkezeti összekapcsolódására, megteremtve a szimultán verselést.

Ugyancsak a XVIII. században volt kísérlet a nyugat-európai hangsúlyváltó verselés meghonosítására, mely azonban csak mint kuriózum maradt fenn a három szótagos ütemekben.

A szanszkrit költészetben a szótagok időtartamát ugyanúgy mérik, mint a görög-latin időmértékes verselésben. Ez teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a magyar költészetben is teret nyerjen a moraszámláló verselés, annak egyik változata, a ganavritta. Úgy tűnik, az esetek többségében a moraszámlálás spontán nyelvi működés eredménye, de az ind irodalmat fordító Weöres Sándor esetében ez már valódi költői szándék.

Kulcsszavak: monometrikus, bimetrikus, trimetrikus, quadrimetrikus versritmus

THE METRIC AND RHYTHMIC ABILITY OF THE HUNGARIAN LANGUAGE

Péter Szarka

Gál Ferenc University, Faculty of Pedagogy

Abstract

The study describes the prosody systems of Hungarian poetry, illustrating each of them with one poem.

The Hungarian language is particularly flexible with regard to metrics and rhythm, since in addition to the original accentual-syllabic versification, the small masters elaborated the rules of the quantitative versification as well in the 18th century.

This gave a chance to the structural attachment of the two rhythm principles, creating the simultaneous prosody.

There was also an attempt in the 18th century for introducing the West-European stress-shifting versification but this remained only a curiosity in three-syllable cadences.

In Sanskrit poetry the duration of the syllables is measured the same way as in the Greek-Latin quantitative prosody. This created the possibility for a version of the mora counting prosody, the ganavritta, to gain ground in Hungarian poetry. The mora counting versification seems to be a result of a spontaneous language operation in most of the cases, but as for Weöres Sándor who translated the Indian literature, it was a real poetic intention.

Keywords: monometric, bimetric, trimetric, quadrimetric prosody

1. MONOMETRIKUS ÜTEMHANGSÚLYOS VERSELÉS

A magyar nyelvű líra egyik nagy monometrikus rendszere az ütemhangsúlyos verselés, melynek illusztrálására az alábbi népköltészeti alkotást idézzük.

Nagypénteken mossa holló a fiát,	11a	4 4↑3
Ez a világ kígyót-békát rám kiált.	11a	4 4 3
Mondja meg hát ez a világ szemembe,	11b	4 4 3
Kinek mit vétettem én életembe.	11b	3 4 4
Édesanyám, mi zörög a zsebébe?	11c	4 4 3
Ha apró is adjon egyet belőle.	11c	4 4 3
Veszek véle, csináltak márványkőből koporsót,	15d	4 4 4 3
Négy sarkára ráveretem a jajszót.	11d	4 4 ↑3

Édesanyám kiáll a kapujába,	11e	4 4↑3 ?
Sirat engem fekete gyászruhába.	11e	4 4↑3
Édesanyám, ne sirasson engemet,	11f	4 4 3
Másnak adtam cserébe a szívemet.	11f	4 4 3

Ebben a verstani rendszerben a szótagok időértéke ritmikai rendező erővel nem bír, annál inkább a szókezdő hangsúlyos szótagok sorozatosan rendezett visszatérése. Egy-egy verssorban ugyan a magyar nyelv hangsúlyszabályai minden szókezdő szótagra hangsúlyt rónak, versritmust azonban csak az üteméli szótagok sorozatos ismétlődése eredményez.

Példaként a népdal viszonylag szabályos második strófáját ismétljük meg, csak a ritmust eredményező üteméli szóhangsúlyokat jelölve meg. (Az x-ek a szótagokat jelentik.)

'xxxx || 'xxxx || 'xxx
 'xxxx || 'xxxx || 'xxx
 'xxxx || 'xxxx || 'xxxx ||'xxx
 'xxxx || 'xxxx || x'xx

A népdalok nem elhanyagolható része nem teljesen szabályosan képi az ütemeket, viszonylag gyakran él ütemalkotási licenciákkal, megengedett eltérésekkel. A példaként idézett népdalban rögtön három licenciát is találunk.

Az első sor *a fiát* üteme nem tartalmaz szóval, hanem hangsúlyt nem viselő névelővel kezdődik, tehát az ütemél ez esetben hangsúlytalan lesz. Az ütemélmény azonban megmarad, mivel a metszet, a rövidke szünet az ütemezést képes jelölni, illetve a hangsúly semvész el, hanem egy szótaggal arrébb, az ütem belsejébe csúszik. (Hasonló megengedett kivétel érvényesül a nyolcadik sorban is.)

A *Sirat engem fekete gyászruhába* sor első pillantásra a népdal metrumától (4||4||3) eltérően 4||3||4 osztásúnak látszik. Licenciás sorként értelmezve azonban az összetett szó kettévágásával helyreáll az eredeti metrum. Ilyen eltérés esetén azonban a metszet szünetértéke eltűnik, hiszen összetett szót nem vághatunk ketté a ritmus kedvéért sem szünettel, ám az összetett szó-határ utáni első szótagot nyomatékosítjuk, s ezzel ez a sor, ha licenciásan is, beilleszkedik a háromütemű 11-es metrumába (4||4↑3).

A kilencedik sor (Édesanyám kiáll a kapujába) megítélése a legproblematisabb, mivel 4||3||4 ütemezés érezhetően megzökkenti a ritmust. Kétségtelen, a sor utolsó szavát megengedett eltérésként át kell vágni, ennek helye azonban kérdéses. Kézenfekvő lenne a 4||4↑3 osztás, de a *kapujába* szó hosszú szótagja spontán mód tagoló erővel bír, azaz a szóbensőben elveszett hangsúlyt a hosszú szótag imitálja, s ezzel 4||5||2 ütemezés jön létre – jól hallhatóan, de merőben szokatlanul. Így a sor ütemezése nyitott kérdés marad. (Magam a fülemre hallgatók, s a 4||5||2 tagolás mellett foglalkozok állást.)

2. MONOMETRIKUS IDŐMÉRTÉKES VERSELÉS

Csokonai 1802-1803 táján szerkesztette meg Lilla-ciklusát, mely nem annyira a Vajda Juliannához fűződő szerelmet, mint inkább általában a szerelem érelemtörténetét foglalja versfolyamba. E ciklus része a *Tartózkodó kérelem* című dallamos s így könnyen megzenésíthető¹ rokokó miniatúr, melynek van egy korábbi szövegváltozata is *Egy Tulipánthoz* címmel. Van olyan irodalomtörténeti álláspont,² mely szerint a két versszöveg között ugyan kis mértékű az eltérés, ez összesen három (3., 6. és 12.) sorban érhető tettem, mégis a *Tartózkodó kérelem* a Lilla-ciklus szerkesztési igényeihez igazítva önálló, új verset eredményezett. Az érvelés meggyőző, ám verstani-ritmikai érdekű tanulmányunk számára a jelzett szövegel-terések nem jelentősek.

A *Tartózkodó kérelem* című Csokonai-vers a magyar költészetben igen ritka időmértékes ritmusegységben, *ionicus a minore*-ban íródott, mely két rövid és két hosszú szótag, azaz egy pirrichius és egy spondeus állandó kapcsolatából áll. Ennek megfelelően képlete: $\cup \cup _ _$. A Szepes – Szerdahelyi³ a *ionicus a minore*t „kisebbel (= rövid szótaggal) induló”, emelkedő lejtésű kólonként értelmezi, tehát olyan állandósult ritmikailag elemzett Csokonai-vers megfelel, ám megfontolásra adhat okot a hét szótagos sorokban következetesen jelentkező, s egyelőre mondjuk így, második versláb, mely kétféleképpen értelmezhető elméleti szempontból. Vagy *anapestus*-nak fogjuk fel, vagy pedig *csonka ionicus a minore*-nak. Gyakorlati, azaz hangzati szempontból a választásnak semmilyen jelentősége sincs, hiszen az *anapestus* és a *csonka ionicus a minore* képlete, hangzása azonos. Elméleti szempontból azonban van a döntésnek relevanciája: Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy a *kisebb jónikus* kólon, akkor az „anapestust” a következetesség jegyében *csonka ionicus a minore*-nek kell tekintenünk, s a Csokonai-vers egészét pedig kólonversnek fogjuk fel.

E rövid bevezetés után a *Tartózkodó kérelem* című Csokonai-verset az alábbiak szerint értelmezzük ritmikailag: f

A hatalmas Szerelemnek	8a	4 4	im, im ⁴
$\cup \cup _ _ \cup \cup _ _$			
Megemésztő tüze bánt,	7b	4 3	im, cs. im
$\cup \cup _ _ \cup \cup _ _$			
Te lehetsz írja sebemnek	8a		im, im
$\cup \cup _ _ \cup \cup _ _$			
Gyönyörű kis Tulipánt!	7b	4 3	im, cs. im
$\cup \cup _ _ \cup \cup _ _$			

1 A Liliomfi című Makk Károly-filmben (1954) a címszereplő ezzel a megzenésített verssel udvarol egy faágon ülve Mariskának.

2 Vadai, I., (2002). A kételtű költő. *Tiszatáj*, 56 (3) Diákmelléklet. 3-6.

3 Szepes, E., Szerdahelyi, I. [1981]. *Verstan*, Gondolat. 292-3.

4 A verssorokat követő jelölésről: a tőszámnev a sor szótagszámát, a betű a rímet jelöli, ezt követi az ütemezés megnevezése, valamint im = ionicus a minore, cs. im = csonka ionicus a minore. Szuromi, L., [1990]. *A szimultán verselés*, Akadémiai Kiadó. monográfia jelölési rendszerét vettem át.

Szemeid szép ragyogása <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	8c	4 4	im, im
Eleven hajnali tűz, <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	7d		im, cs. im
Ajakid harmatozása <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	8c		im, im
Sok ezer gondot elűz. <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	7d		im, cs. im
Telyesítsd angyali szókkal, <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	8e		im, im
Szeretőd amire kért: <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	7f		im, cs. im
Ezer ambrózia csókkal <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	8e		im, im
Fizetek válaszódt. <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u> <u> </u>	7f		im, cs. im

Két nyolcas (1 és 5. sor) és két hetes (2. és 4. sor) esetében a kólon után szóköz következik, ami megadja az ütemhangsúlyos ritmus esélyét, azaz a nyolcas a *ionicus a minore* négy szótagja miatt felezővé (4||4), a hetes pedig szabályos kétütemű, 4||3-as osztású sorrá alakul. Az időmértékesen és ütemhangsúlyosan értelmezett szótagszámok mellett logikus következményként a metszetek is azonos helyre esnek. Időmértékes metrika szerint e sorokban dierézis típusú, tehát kólon-határon képződött metszetek állnak, melyek egybeesnek az ütemhangsúlyos metszettel. Ezek a metrikai tulajdonságok az említett négy sort szabályos (és szép) szimultán sorrá teszik.

Rájátszik a szimultaneitásra az a jelenség is, melyre meglehetősen nincs is jó terminus. A lábversekben a szóban forgó jelenséget szólábazásnak nevezzük, ilyenkor tehát egy versláb és egy szó kezdete és vége egybeesik. Mind a négy elemzett sorban van egy-egy olyan szó, mely egyúttal sértetlen kólon is: *Szerelemnek*, *Megemészto*, *ragyogása* szavak ütemek is és *ionicus a minore* is, a *Tulipánt* pedig ütem és *csonka kólon*. Az ilyen egybeesések nem csupán a szimultán ritmus létrejöttét biztosítják, hanem megnövelik a verssorok zenei hatását is.

A fenti értelmezés ellenére Csokonai versét nyolcas, hetes periódusokból álló monometrikus időmértékes versnek tekintjük sorai többségének ritmusa miatt: 12 sorból nyolcnak csak jónikus időmértékes jellege van. Ez azt jelenti, hogy a sorkezdő *ionicus a minore* határa szót metsz, s ez a szómetszés megakadályozza e sorok szimultánvá válását. A vers tehát azért is monometrikus, mert csak az időmérték, a jónikus lüktetés érvényesül következetesen. (A *Tartózkodó kérelem* esetében is megtévesztő Csokonai verstani munkáiban szereplő „kétszeres vers” minősítés, mely semmiképpen sem jelentett akkoriban szimultán versritmust, hanem a költő verstani nézetei

alapján is „csak” rímes-időmértékes verset értelmezhetünk.)

A vers jónikus karaktere tehát kétségbevonhatatlan, ám nem Csokonai alkalmazta először ezt a kólont, hanem mestere, Földi János *Enyim Juliska* c. versében, mely esztétikai értékében meg sem közelíti a *Tartózkodó kérelmet*. Csokonai kólon-kezelése azonban hasonlít a Földiére. Bizonyosságul álljon itt a Földi-vers első strófája:

Örömömnek gyönyörű hajnala tetszik!	12a		im,im,im
◡ ◡ _ _ ◡ ◡ _ _ ◡◡ _ ◡			
Jegyesem már, kit akartam Juliánám!	12x	4 4 4	im,im,im
◡ ◡ _ _ ◡◡ _ _ ◡◡ _ _			
Jegyesem már Juliánám! – örömöm hajnala tetszik!	16a		im,im,im,im
◡ ◡ _ _ ◡◡ _ _ ◡◡ _ _ ◡◡ _ ◡			

A két költő kólon-kezelésének hasonlósága abban mutatható ki, hogy a *ionicus a minore* határa gyakran vág át szót, a kólon és a szó egybeesése véletlenszerűnek mondható, ahogyan a második sor spontán bimetrizálódása is.

Ha Csokonai tulipántos verséről szólunk, nem téveszthetjük szem elől Nemes Nagy Ágnes e versről szóló rövid tanulmányát⁵, mely elemzésünket érzékeny alkotáslélektani szempontból is megerősíti. Minden bizonnyal a költőnő intuícijáról van szó, de higgyünk ennek a beleérzésnek!

„De térjünk vissza a kitalált ... szcénához, amikor is a költő éppen tollát rágja a még *el nem készült* vers fölött. Mennyi is van belőle?

*A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.*

----- *tulipánt.*

...ezt a versszakot már nehéz elrontani. Értelmileg világos, hogy minek kell ide még bekerülnie – a szerelem és a tulipánt kapcsolatának -, de művészig ez a strófa már vasbetonból van ... S ekkor következett a költő számára egy ... kegyelmi pillanat ...: a meglevő sorok mormolása közben egyszerre csak észrevette a jól hallható ütem mögött megbúvó metrumot. Ekkor ... vette észre az ősi nyolcasban kísértő *ionicus a minorét*. Mivel merem megtámogatni ezt a képtelen feltevést? Egy eltűnt cezúrával.

Az ősi nyolcas, az ősi hetes cezúrája eltéveszthetetlen ... Ha *Tartózkodó kérelem* ezekben az ütemekben íródott volna, akkor ... a harmadik versszakot így kellene ritmizálnunk.

⁵ Nemes Nagy Á., (2004). Valódi tulipánt. In *Az élők mértana* I. Prózaí írások. Osiris Kiadó. 272-276.

'Teljesítsd⁶ an- | 'gyali szókkal
 'Szeretőd a- | 'mire kért:
 'Ezer ambró- | 'zia csókkal
 'Fizetek vá- | 'laszodért.

Ami persze képtelenség. Csokonai ... nem verselt így, hiszen nem ősi nyolcast, hanem ionicus a minorét írt, amiben nincs *cezúra*. Kivéve az első két sort és a tulipántos negyediket (s még a második versszak első sorát...). Az ősi nyolcas cezúrája ...[el] tűnt ... abban a pillanatban, amikor a költő ráébredt, hogy nem hangsúlyos, hanem mértékes verset ír. Ezért merem megkockáztatni azt az állítást, az elveszett cezúra és a fő rím kanyargós útját követve, hogy a Tartózkodó kérelem, ez a tündöklő, tulipántos vers nem eleve elhatározott ritmusszándékból született, hanem írása közben váltódott át hangsúlyosból antikós-mértékesre – végül is persze a Csokonaitól megszokott tudatossággal átvilágítva.”

3. SZIMULTÁN, BIMETRIKUS

(ÜTEMHANGSÚLYOS + IDŐMÉRTÉKES) VERSELÉS

Weöres Sándor *Magyar etűdök*⁷ ciklusának 36. darabja a szimultán verselés legtisztább, egyszerűségében látványos és mintaszerű alkotása.

Arany ágon ül a sármány, ◡ ◡ _ ◡ ◡ ◡ _ _	8a	4 4	hp ⁸ , im
Kicsi dalt fúj fuvoláján, ◡ ◡ _ _ ◡ ◡ _ _	8b	4 4	im, im
Arany égen ül a bárány, ◡ ◡ _ ◡ ◡ ◡ _ _	8a	4 4	hp, im
Belezendít citeráján. ◡ ◡ _ _ ◡ ◡ _ _	8b	4 4	im, im
Piros alma szívem ágán, ◡ ◡ _ ◡ ◡ ◡ _ _	8c	4 4	hp, im
Kivirító koronáján, ◡ ◡ _ _ ◡ ◡ _ _	8c	4 4	im, im
Aki kéri, neki szánám, ◡ ◡ _ ◡ ◡ ◡ _ _	8d	4 4	hp, im
Akinek kell, sose bánám. ◡ ◡ _ _ ◡ ◡ _ _	8d	4 4	im, im

6 Csokonai ezt a szót „Telyesítsd” formában írta, ám számos kötetben, miként Nemes Nagy Ágnes írásában is, tévesen a „Teljesítsd” alak szerepel. A hiba azért is feltűnő, mert a mai helyesírás szerinti szóval a *inicus* a *minore* nem értelmezhető.

7 Weöres S., (1985). *Magyar etűdök*.

8 Négyféle paiont tart számon a verstan: első paion: _ ◡ ◡ ◡; második paion: ◡ _ ◡ ◡; hp = harmadik paion: ◡ ◡ _ ◡; negyedik paion: ◡ ◡ ◡ _

Ütemhangsúlyos verselés szempontjából minden sor felező nyolcas (4||4) úgy, hogy valamennyi ütem egyúttal értelmi egység is: összesen öt ütem azonos egy négy szótagos szóval, a többi ütem pedig ép minőség-, birtokos jelzős, határozós vagy predikatív szószerkezet. Következésképpen a hangsúlyos metszetek a nyelv természetes rendjének megfelelően az értelmi szerkezetek határán tagolnak. A felező nyolcasnak eredendően is erős zenei hatása van, melyet a Weöres-versben a tiszta és mély rímek felerősítenek, az első versszakban kereszt-, a másodikban párrímes szerkezetben.

A négy szótagos hangsúlyos ütemeken belül négy szótagos időmértékes kólonok sorjáznak, melyek sorrendjük alapján periódusokat hoznak létre. Egy periódus első sorában *harmadik paion + ionicus a minore*, második sorában pedig két *ionicus a minore* szerepel. Az időmértékes metszet dierézis, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az ütemhangsúlyos sorok metszete és az időmértékesen értelmezett dierézis metszet ugyanazon helyre, a negyedik szótag utáni szóközre esik valamennyi sorban. Ezzel a közös metszettel az ütemező és az időmértékes ritmus szerkezetileg összekapcsolódik, megteremtve magát a szimultán versritmust. A szimultán verselés másik meghatározó sajátosságaként szokás említeni a hangsúlyok időmértékét moduláló hatását, mely ebben a versben nem játszik szerepet.

Kétségtelen, a vers szerkezete nem bonyolult, de az ütemek és kólonok egymást fedve, erősítve eltéveszthetetlen ritmust képeznek, mellyel teljesíti a vers mondásra szánt funkcióját, a gyermekeknek szóló, tiszta bimetrikus képletű játékvers szerepét.

4. TRIMETRIKUS

(ÜTEMHANGSÚLYOS + IDŐMÉRTÉKES + HANGSÚLYVÁLTÓ) VERSELÉS

A *Szán megy el az ablakod alatt* című Weöres Sándor-vers a *Bartók suite* közismert darabja. Sokan elemezték Weöres játékverseit, kimerítően verstani szempontból is⁹, úgy tűnt, mindent tudunk róla. De csak úgy tűnt.

Éj-mélyből fölzengő	6a	3 3	m, ¹⁰ m
- - - - - -			
- csing-ling-ling - száncsengő.	6a	3 3	m, m
- - - - - -			
Száncsengő - csing-ling-ling -	6b	3 3	m, m
- - - - - -			
tél csendjén halkan ring.	6b	3 3	m, m
- - - - - -			

⁹ Szepes E., (1990). *Magyar költő – magyar vers. A mai magyar költészet verstani kisenciklokédiája*. Tevan Kiadó. 273-345.

¹⁰ m = molosszus

Földobban két nagy ló	6c	3 3	m, m
- kop-kop-kop - nyolc patkó.	6c	3 3	m, m
Nyolc patkó - kop-kop-kop -	6d	3 3	m, m
csönd-zsákból hangot lop.	6d	3 3	m, m
Szétmálló hangerdő	6a	3 3	m, m
- csing-ling-ling - száncsengő.	6a	3 3	m, m
Száncsengő - csing-ling-ling -	6b	3 3	m, m
tél öblén távol ring.	6b	3 3	m, m

Ütemhangsúlyos verselés szempontjából egyértelmű képletről van szó. A sorok kivétel nélkül hat szótagosak, metszetük felezővé teszi őket (3||3). A vers 24 ütemből áll, melyből 16 ütem három szótagos szavakból épül, 8 ütemet pedig értelmi egységek (jelzős, határozós, tárgyias szószerkezetek) alkotnak.

Ez az ütemrend, illetve a metszetek pontos elhelyezése következetes hangsúlyviszonyokat teremt: minden verssorban az első és a negyedik szótag hangsúlyos. A már ilyen mértékben jól hallható és konzekvens ritmusnak önmagában is erős zenei hatása van, melyet fokoznak a hangutánzó szavak, a tiszta párrímek, valamint a hangszimbolika¹¹. Az első és a harmadik versszakban a magas, a második strófában a mély hangrendű magánhangzók vannak túlsúlyban, mely a „nyolc patkó” tompa földobbanásával áll párhuzamban.

Az időmérték szempontjából szintén egyszerű megoldáshoz folyamodott Weöres Sándor: a hangsúlyos ütemeket molosszussal, három hosszú szótagból álló verslábakkal töltötte ki. Ennek pedig van hangzati következménye, nevezetesen az, hogy a molosszusok, a versritmus időmértékes komponense szinte már nem is hallható, lévén a molosszus közömbös lejtésű versláb, viszont ennek tartalomkövető funkciója van. A hármas rendbe szedett hosszú szótagok lelassítják a versritmust, egyúttal lehallkítják a hangzatot, melyre a „tél *csendjén halkán ring*” és a „szétmálló hangerdő” sorok tartalmilag is utalnak.

A Weöres-versben az ütemhangsúlyos és az időmértékes metrikai komponens

¹¹ A magas magánhangzók száma a versszakok sorrendjében: 20, 3, 15. A mély magánhangzók száma ugyanilyen sorrendben: 4, 21, 9.

együttesen klasszikus szimultán ritmust hoz létre. Ez azt jelenti, hogy a kétféle metrum szerint értelmezett metszet következetesen ugyanarra a helyre, a sorok harmadik szótagja utáni, egyúttal a nyelvi-grammatikai tagolást követő szóközre esik, másrészt pedig a sorok első és negyedik szótagjának hangsúlya a moslosszusok első szótagjára esik, s ezzel a közömbös lejtésű verslábak ereszkedő, daktilusi verslábakká hangolódhatnak át.

Mózes Huba egy tanulmányában és egy könyvében¹² felveti a hangsúlyváltó verselés jelenvalóságát a magyar költészetben. Első olvasásra meghökkentőnek tűnt ez a lehetőség, de a szerző érvelése meggyőző, mert a magyar hangsúlyváltó verselés a három szótagos hangzasegységekben tényeken alapszik.

A hangsúlyváltó verselés fogalmát a Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstanból* idézzük.

„A hangsúlyos verselés [Nyugat-Európában] legelterjedtebb formájának legfőbb jellemvonása az, hogy a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályozott váltakozásával olyasféle képleteket mintáz, mint az időmértékes vers a maga hosszú és rövid szótagjaival.”¹³

Ez a verstani rendszer a maga hangsúlyos trocheusaival és jambusaival olyannyira gazdag formakészletet hozott létre a francia, olasz, spanyol, angol, német és orosz költészetben, hogy széles körben európai közkinccsé is vált.

Mózes Huba elgondolását Hegedüs Géza verstani könyve *A három szótagos ütem sorváltozatai*¹⁴ fejezetének sejtésére építette fel. Hegedüs Faludi Ferenc *Forgandó szerencse* versének ritmusát értelmezve arra a következtésre jutott, hogy „Akármennyire hangsúlyos ez a verselés, hatásában egy kissé már az időmértékes költészetre emlékeztet. Közlebbi rokona a német hangsúlyos daktilusnak, mint egy magyaros hangsúlyos ütemnek. Itt már-már ütem helyett *hangsúlyos versláb*ról kellene beszélnünk.”

Az említett Faludi-vers egy sora is képes igazolni Hegedüs Géza felismerését: a *Fortuna szekerén okosan ülj* sor 3||3||3||1 osztatú, melyben a három szótagos szavak, melyek egyúttal ütemek is, élhangsúlya teremti meg a hangsúlyos daktilust ('xxx). Fontos hangsúlyoznunk Mózes Huba írásai nyomán is, hogy ilyen hangsúlyváltó verselésnek leginkább a három szótagos ritmusegységek esetén van esélye.¹⁵

A hangsúlyváltó versritmusról elmondottak fényében a Weöres-vers felező hatosainak ütemei kézenfekvően értelmeződnek hangsúlyos daktilusokként ('xxx || 'xxx).

12 Mózes, H., (2004). Három szótagos hangzasegységekre épülő sorok és sorkapcsolatok. *Magyar Nyelv*. 50 (4) 331-336. Uő. (2021). *Hajdan és most. Versépitő formák a magyar költészetben*, Kárpát-medencei Tehetség gondozó Nonprofit Kft.

13 Szepes, E., Szerdahelyi I. (1981) 453

14 Hegedüs, G., (1992). *A költői mesterség*, Trezor Kiadó. (pp. 90-92)

15 Még egy fontos idézet Hegedüs Géza könyvéből (91.), mely lényeges verstörténeti adalékul szolgál: „... megtörténhetett volna talán az is, hogy a nyugat-európai versek tolmácsolása és a modern mondánivalók költői kifejezése Faludi Ferenc verselési elvei alapján folytatódik (akusztikailag talán hűségesebb lett volna), ha nem sokkal később, még ugyancsak a XVIII. század folyamán időmértékes alapon nem bontakozik ki a magyar költészetben a nyugat-európai verselés. Ez azután kuriózzummá sekélyesítette Faludi úttörő munkáját.”

S ebből a szempontból különös jelentőséggel bírnak a molosszusok, mert közömbös lejtésükkel nem zavarják a hangsúlyos daktilusok kialakulását.

Ha pedig az elemzett versben együttesen ható ritmuselveket tekintjük, akkor egy trimetrikus verset látunk magunk előtt. A vers ütemhangsúlyosan felező hatos, melyben az ütemeket olyan időmértékes közömbös lejtésű verslábak, molosszusok töltenek ki, melyek az üteméli hangsúlyok hatására daktilusi hangzatúakká válnak. Ugyan-ezen hangsúlyok biztosítják a hangsúlyváltó daktilusok létét is.

5. QUADRIMETRIKUS (ÜTEMHANGSÚLYOS + IDŐMÉRTÉKES + HANGSÚLYVÁLTÓ + MORASZÁMLÁLÓ) VERSELÉS

Fábrí Péter *Divertimento* című versében négyféle ritmuselv egyidejű jelenléte figyelhető meg.

Csordul a hőség,	5	3 2	d, s ¹⁶
_ ˘ ˘ _ _			
játszik az élet,	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ ˘			
mintha a nyár még	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ _			
emberi volna;	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ ˘			
telnek a percek	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ ˘			
s állnak az órák,	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ _			
mintha a zombék	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ _			
kardala szólna;	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ ˘			
emberi szóval	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ ˘			
semmi se szép már,	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ _			
zengeni napfényt	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ _			
szégyen a dalban;	5	3 2	d, s
_ ˘ ˘ _ ˘			

¹⁶ d = daktilus, s = spondeus

szégyen a dal, mert – ◡ ◡ – –	5	3 2	d, s
szégyen az élet – – ◡ ◡ – ◡	5	3 2	d, s
hát hova csordulj – ◡ ◡ – –	5	3 2	d, s
játszani, dallam?! – ◡ ◡ – ◡	5	3 2	d, s

Az ütemhangsúlyos verselés szabályszerűségei szerint az öt szótagos sorok következetesen kétüteműek. Osztásuk eltérés nélkül 3||2, ami egyúttal teljesíti azt az elvárást is, hogy a verssorok elején a nagyobb, utóbb a kisebb szótagszámú ütemek álljanak. Hat sorban a névelők a három szótagos ütemek utolsó, legkevésbé hangsúlyos pozíciójában helyezkednek el, s ez megfelel a névelő nyelvileg értelmezett hangsúlytalanságának. Mindezzel a vers elkerüli a hangsúlyviszonyokat zavaró licencia alkalmazását.

Az időmértékes metrika szándékmetruma daktilus + spondeus képletet mutat, azaz egy három szótagos ütem azonos egy daktilussal, egy két szótagos ütem azonos egy spondeussal. A két versláb kapcsolata pedig nem más, mint a hexameter zárlatából önállósult adoneus.

A két monometrikus komponens szimultán versritmust hoz létre. A daktilusok hosszú szótagjára a sor- és ütemkezdet miatt hangsúly esik, ami által a daktilus hangzata élesebbé válik. Hasonlóképpen a spondeusok első szótagját szóhangsúlyok modulálják, melyek miatt a hangzat eredménymetrumként trocheusivá válik, mely moduláció nem szegi meg a lejtésegység időmértékes követelményét, hiszen a daktilus is és a trocheus is ereszkedő lejtésű.

A hangsúlyváltó verselés egyszerű képletet hoz létre, mivel minden verssor egy hangsúlyos daktilus és egy hangsúlyos trocheus kapcsolataként ('xxx || 'xx) írható le.

Negyedik metrikai összetevőként a moraszámláló verselés jön szóba, melynek nemzeti változatai közül a szanszkrit *ganavritta* (= csoportmetrum)¹⁷ fedezhető fel Fábri Péter versében. Ebben a verselési típusban a sorok ütemekből épülnek fel, az ütemek időmértékesek, a szótagok időtartamát a görög-latin időmértékes verselés szabályai szerint mérik, de az antik verseléstől eltérően az ütemen belül nincs megszabva

17 Király I., & Szerdahelyi, I. (Eds). (1975, 1977) *Világirodalmi lexikon*. 3. ganavritta. 430., valamint 5. indiai irodalmi formák. 44-49.

a hosszú és rövid szótagok sorrendje, csupán az ütem időértéke, ami négy mora, tehát négy rövid szótagnyi idő.

Ezen ritmikai feltételeknek a daktilus és a spondeus megfelel, hiszen ezek a verslábak négymorásak, így Fábri verse moraszámláló *ganavrittaként* is értelmezhető. Annak nem jutottam nyomára, hogy Fábri Péter *ganavrittái* (pl. még *Városnéző* c. verse) tudatos megfontolás alapján követik-e a moraszámláló verselést, vagy spontán nyelvi működés eredménye az adoneus kétszer négymorás időértéke. Akárhogy is van, a moraszámláló ütemezés a *Divertimento* című versben ritmikai tényező.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a magyar költői nyelv rendkívül hajlékony. A kötött hangsúlyos nyelvkarakternek az ütemhangsúlyos verselés felel meg. Ám a XVIII. században kismesterek munkáiban jelentkezett a görög-latin eredetű időmérték és a nyugat-európai hangsúlyváltó verselés, s ezek versenyéből az időmértékes verselés került ki győztesen, ami megadta a szimultán verselés kialakulásának esélyét. A hangsúlyváltó verselés korlátozott lehetősége azonban megmaradt, leginkább a három szótagos ütemekben. A moraszámláló verselésre pedig úgy tekintünk, mint az időmértékes verselésből levezethető költői lelemény, mely kialakulhat spontán módon vagy éppen tudatosan, ahogy ezt az ind költészetből fordító Weöres Sándor játékverseiben tapasztalhatjuk.

Kapcsolattartó szerző:

Szarka Péter
Gál Ferenc Egyetem
Pedagógiai Kar
5540 Szarvas
Szabadság út 4.
szarka.peter@gfe.hu

Corresponding author:

Péter Szarka
Faculty of Pedagogy
Gál Ferenc University
Szabadság str. 4.
5540 Szarvas, Hungary
szarka.peter@gfe.hu

Hivatkozás: Szarka, P. (2022). A magyar nyelv metrikai-ritmikai képességéről. *Deliberationes*, 15(2), 218-231.

IRODALOMJEGYZÉK

- Mózes, H. (2004). Három szótagos hangzássegységekre épülő sorok és sorkapcsolatok. *Magyar Nyelv*, 50(4), 331-336.
- Mózes, H. (2021). *Hajdan és most. Versépítő formák a magyar költészetben*. Kárpát-medencei Tehetséggyógyító Nonprofit Kft.
- Hegedűs, G. (1992). *A költői mesterség*. Trezor Kiadó.
- Király, I., & Szerdahelyi, I. (Eds). (1975, 1977). *Világirodalmi lexikon*. 3., 5. Akadémiai Kiadó.
- Nemes Nagy Á. (2004). Valódi tulipánt. In *Az élők mértana. Prózaíráások*. Osiris Kiadó.
- Szepes, E. (1990). *Magyar költő – magyar vers. A mai magyar költészet verstani kisciklopédiája*. Tevan Kiadó.
- Szepes, E., & Szerdahelyi, I. (1981). *Verstan*. Gondolat.
- Szuromi, L. (1990). *A szimultán ritmus*. Akadémiai Kiadó.
- Vadai, I. (2002). A kételtű költő. *Tiszatáj*, 56 (3), 1-14.
- Weöres, S. (1985). *Magyar etűdök*. Táltos Kiadó.